

MAGDALENA RZESZOTARSKA-PAŁKA*

**ZAGOSPODAROWANIE DAWNEGO PRZEDMIEŚCIA
SZANSĄ NA WYKREOWANIE „SERCA MIASTA” NA
PRZYKŁADZIE GOLENIOWA W ZACHODNIOPOMORSKIM**

THE OLD SUBURBS' DEVELOPMENT AS
AN OPPORTUNITY TO CREATE "THE HEART
OF THE CITY" EXEMPLIFIED BY GOLENIÓW
IN THE WEST POMERANIAN PROVINCE

Streszczenie

W artykule przedstawiono problem odzyskania tożsamości krajobrazu miast Pomorza Zachodniego w kontekście zniszczeń wojennych i późniejszej, kontrowersyjnej w wielu przypadkach, odbudowy centrów miejskich na przykładzie miasta Goleniowa.

Słowa kluczowe: zagospodarowanie przestrzenne, krajobraz kulturowy

Abstract

The article presents a problem of landscape's identity and its reclamation in the West Pomeranian cities in the context of war destruction followed by, in many cases, controversial, reconstructions of urban centres exemplified by the city of Goleniów.

Keywords: spatial development, cultural landscape

* Dr inż. arch. Magdalena Rzeszotarska-Pałka, Katedra Architektury Współczesnej, Teorii i Metodologii Projektowania, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Szczecińska.

Sytuacja społeczno-kulturowa i ekonomiczna, w jakiej znalazł się obszar Pomorza Zachodniego po zakończeniu II wojny światowej, nadal wywiera istotny wpływ na problem tożsamości krajobrazu kulturowego tego regionu. Pomorze Zachodnie do 1945 r. stanowiło zwarty i specyficzny kulturowo obszar, w krajobrazie którego dominowały miasta o wyraźnie zaznaczonej w planie i konsekwentnie chronionej strukturze przestrzennej śródmieść wykształconych jeszcze w okresie wczesnego średniowiecza¹ oraz liczne wsie folwarczne.

W wyniku nalotów dywanowych w 1945 r. zniszczeniu uległo od 45% do 90% ogólnej liczby budynków w miastach, przy czym najbardziej ucierpiały centra miejskie². Niestety, po zakończeniu II wojny światowej miasta pomorskie utraciły w wielu przypadkach nie tylko wyznacznik swojej odrębności przestrzennej i kulturowej – w postaci charakterystycznej kompozycji miejskiej przestrzeni stanowiącej „serce miasta” – ale również swoich mieszkańców. W wyniku akcji osadniczej prowadzonej na terenie Pomorza Zachodniego społeczność lokalna miast i miasteczek została ukształtowana całkowicie od nowa. Brak poczucia wspólnoty oraz bezpieczeństwa i stabilizacji, poczucie krzywdy wojennej, a także nienawiść do Niemców i w szerszym kontekście do tradycji i kultury regionu nie sprzyjały zachowaniu zastanego na ziemiach Pomorza Zachodniego dziedzictwa kultury materialnej. Dodatkowo, nie mniej tragiczne w skutkach niż okres wojny i czasu powojennej dewastacji, okazały się również przemiany w architekturze, jakie nastąpiły po 1956 r. Małe miasto, wg opinii m.in. prof. Janusza Bogdanowskiego, „w końcu lat 50. XX w. padło pastwą rutynowych działań zmierzających do upowszechnienia form osiedli towarzyszących wszelkim tzw. planowanym poczynaniom, a (...) margines jaki początkowo stanowiła i za jaką była uważana indywidualna zabudowa wsi i miasteczek szybko też, bo już ok. 1960 roku, zmienił się w żywioł wobec niedostatków ustaw i niedołęstwa służb, przekształcając krajobraz, zwłaszcza dotknięty urbanizacją, we wszechogarniający chaos”³.

Niestety, zaledwie kilkanaście historycznych zespołów urbanistycznych z liczby 74 znajdujących się w latach 1945–1950 na obszarze ówczesnego woj. szczecińskiego objęto kompleksową odbudową, z czego jedynie kilka można uznać za realizacje udane⁴. Zaniechanie pełnej rekonstrukcji wielu głównych, ale także i mniejszych miast Pomorza Zachodniego doprowadziło do utraty ich tożsamości miejsca. Konsekwencją powszechnie realizowanych planów odbudowy tzw. starówki, przy zachowaniu tylko nielicznych obiektów zabytkowych, wskazujących na jej dawne przeznaczenie i charakter, ale całkowicie oderwanych od nowego otoczenia, było zniszczenie tradycyjnego wizerunku wielu miast pomorskich. Przykładem może być tu realizacja w latach 60. XX w. nowego osiedla na terenie starego miasta w Goleniowie.

Goleniów był lokowany na prawie magdeburskim w 1268 r., a w 1314 r. otrzymał nowe prawo lubeckie. Miasto zostało założone na planie zbliżonym do elipsy z regularną siatką krzyżujących się pod kątem prostym ulic. Dominującymi obiektami w obrębie murów obronnych były kościół św. Katarzyny i pochodzący z XVIII w. ratusz⁵.

Podczas ofensywy wojsk radzieckich 7 marca 1945 r. zniszczeniu uległo ponad 90% obiektów znajdujących się w granicach starego miasta w Goleniowie i na terenach przyległych. Całkowicie zniszczone zostały 472 budynki mieszkalne (z ponad 1000 istniejących), ratusz wraz z całym placem rynkowym, dworzec kolejowy, szpital oraz kościół św. Jerzego na przedmieściu Wyk. Cegłę z rozbiórki wymienionych obiektów wysyłano w latach powojennych do Warszawy „na odbudowę stolicy”. W wyniku działań wojennych i późniejszej dewastacji, związanej zarówno z szabrownictwem, jak i bezmyślną działalnością pierwszych powojennych władz, Goleniów utracił bezpowrotnie nie tylko wiele cennych obiektów zabytkowych. Degradacji uległ przede wszystkim charakterystyczny średniowieczny układ przestrzenny śródmieścia, co doprowadziło do utraty tradycyjnego „serca miasta”. Niestety, podjęta po II wojnie światowej odbudowa starego miasta w Goleniowie całkowicie zaprzepaściła szansę na odzyskanie tożsamości krajobrazu miasta i jego nowych mieszkańców.

Obiekty zabytkowe, jakie zachowały się na terenie starego miasta w Goleniowie, to: silnie uszkodzony gotycki kościół św. Katarzyny, fragmenty murów obronnych i kilka budynków mieszkalnych śred-

niej wartości. W 1960 r. rozpoczęto realizację nowego osiedla na obszarze starówki, zaprojektowanego jako samodzielna jednostka mieszkalna z pełnym programem usługowym, z rezerwą terenu dla przyszłego gmachu Prezydium MRN⁶. W kolejnych etapach budowy wznoszono: w płn.-wsch. części miasta – czterokondygnacyjne budynki mieszkalne z wysokim ceramicznym dachem usytuowane w układzie grzebieniowym; w części płd.-wsch. – wolno stojący pawilon usługowy oraz sześć typowych budynków galeriowo-klatkowych o wysokości pięciu kondygnacji z płaskim dachem; pozostały obszar został zabudowany w przypadkowy, nienawiązujący do pierwotnego układu sposób pięciokondygnacyjnymi budynkami typu klatkowego i punktowego z płaskim dachem⁷. Wprowadzenie na obszar starego miasta w Goleniowie nowych form zabudowy, opartych na typowych rozwiązaniach, niedostosowanych zarówno skalą, formą, jak i układem do zastanych warunków przestrzennych, doprowadziło do zupełnego zatarcia historycznego układu ulic i placów. W konsekwencji, realizacja zespołu zabudowy wielorodzinnej wraz z pawilonami usługowymi doprowadziła do dezintegracji i degradacji historycznie ukształtowanego układu starówki goleniowskiej. Przypadkowo zakomponowane typowymi, a wręcz prymitywnymi, budynkami wnętrza miejskie, a także brak wyeksponowania w panoramie miasta odbudowanej bryły kościoła i zachowanych fragmentów murów miejskich nie sprzyjały wytworzeniu klimatu przyjaznego mieszkańcom i obcym. Tradycyjne „serce miasta” przestało bić na wiele lat.

Szansą na wykreowanie nowego centrum życia mieszkańców Goleniowa może stać się zagospodarowanie terenów znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie tzw. starówki, na obszarze dawnego przedmieścia Wyk.

Dawna pozamiejska słowiańska osada – tzw. wik (łac. *vicus*), istniejąca jeszcze przed lokacją miasta na południowym brzegu rzeki Iny, w późniejszym okresie została przekształcona w przedmieście Wyk, ściśle związane z portem rzeczny i żegluga. Na jego obszarze w XVIII w. wzniesiono tuż nad brzegiem rzeki spichlerz⁸, który do dzisiaj stanowi jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu całego miasta. Na obszarze przedmieścia Wyk mieściły się również warsztaty szkutnicze i bednarskie. W 1873 r. wybudowano tu koszary żołnierskie. Układ przestrzenny przedmieścia został zdeteminowany dzielącą je na dwie części drogą (obecną ul. Szczecińską), której przedłużeniem jest most na Inie łączący Wyk z centrum miasta (przez nieistniejącą już Bramę Szczecińską). Po zachodniej stronie drogi powstało w XIX w. osiedle mieszkaniowe z licznymi małymi warsztatami, zamieszkałe przez średniozamożnych mieszczan. Z kolei po wschodniej stronie ul. Szczecińskiej został zlokalizowany cmentarz z ryglowym kościołem św. Jerzego⁹, a dalej targ oraz pochodzący z XIX w. cmentarz żydowski i protestancki. Przedmieście do 1914 r. rozbudowywało się w kierunku wschodnim, gdzie powstało wiele budynków mieszkalnych tworzących wraz ze skwerami, ogrodami i cmentarzami zwarte „zielone” przedmieście Goleniowa. Kamienno-drewniany most na Inie prowadzący z przedmieścia Wyk w kierunku placu rynkowego został w latach 1925–1926 przebudowany w konstrukcji żelaznej¹⁰.

W lutym 2008 r. został ogłoszony konkurs na opracowanie koncepcji zagospodarowania kwartału w obrębie ulic Szczecińskiej, Konopnickiej i rzeki Iny. Teren opracowania objął północną część przedmieścia Wyk, położoną bezpośrednio nad rzeką Iną w pobliżu dawnej starówki. Na jego obszarze znalazł się (w części zach.) ryglowy spichlerz wraz z otaczającym niezagospodarowanym terenem, zlokalizowany w sąsiedztwie nowo powstałego centrum handlowo-usługowego oraz (w części wsch.) przeznaczony do szczegółowego zagospodarowania obszar położony nad rzeką, w miejscu nieistniejącego cmentarza i kościoła. Sugerowany przez organizatora konkursu¹¹ charakter koncepcji projektowej to nawiązanie do historycznego układu zabudowy obrzeżnej, stworzenie przestrzeni publicznej w formie „nowego” placu rynkowego – miejsca spotkań dla mieszkańców i odwiedzających Goleniów, z zastosowaniem funkcji usługowej, handlowej i mieszkaniowej.

Realizacja jednej z wybranych koncepcji zagospodarowania zapomnianego i zaniedbanego obecnie obszaru miasta pozwoliłaby z pewnością na wykreowanie nowej, atrakcyjnej przestrzeni, z którą mieszkańcy Goleniowa mogliby się identyfikować i tym samym powołać do życia nowe „serce miasta”.

Przypisy

- ¹ W. Bał, R. Dawidowski, A. Szymski, *Architektura polska lat 1945–1960 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Walkowska Wydawnictwo, Szczecin 2004, s. 19-22.
- ² Obszar starego miasta i śródmieścia w Szczecinie zniszczony był w 70%, a w Koszalinie i Kołobrzegu w ponad 80%.
- ³ Cyt. za: W. Bał, R. Dawidowski, A. Szymski, *Architektura...*, *op. cit.*, s. 103.
- ⁴ S. Latour, *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, PWN, Warszawa–Poznań 1981, s. 5.
- ⁵ E. Aberbuch, *Goleniów – wczoraj, dziś, jutro*, UGiM Goleniów, Goleniów 2005, s. 57-59.
- ⁶ Autorzy projektu (architektura i urbanistyka): arch. arch. E. Maciejewski, L. Kotowski, E. Ryżewski, R. Cerebież-Tarabicki, *Miastoprojekt*, Szczecin.
- ⁷ „Centralnym punktem zachodniej części osiedla jest kościół gotycki; ustawienie nowych budynków mimo pozornego nieładu wiąże się ściśle z otwarciem perspektywicznym widoków na wieżę, ściany i dachy tego kościoła”. Cyt. [za:] B. Sekuła, *Odbudowa i rozbudowa miast i osiedli Pomorza Zachodniego w latach 1945–1963*, Przegląd Zachodniopomorski, z. 3/1965, Instytut Zachodniopomorski, Szczecin 1965, s. 64.
- ⁸ Goleniowski spichlerz zbożowy o konstrukcji ryglowej pochodzi z poł. XVIII w. Jest to obiekt trójkondygnacyjny, z wysokim dachem, o ciekawym rysunku elewacji złożonym z regularnie rozmieszczonych słupów i rygli. Obecnie nieużytkowany, znajduje się w rękach prywatnych. Por. J. Arlet, *Drewniane budownictwo szkieletowe na Pomorzu Zachodnim*, Wyd. Uczelniane PS, Szczecin 2004, s. 129.
- ⁹ Wzniesiony w l. 1722–1725 w miejscu pierwszej chrześcijańskiej świątyni na terenie Goleniowa pochodzącej z XIII w. Obecnie nie istnieje.
- ¹⁰ E. Aberbuch, *Goleniów...*, *op. cit.*, s. 57.
- ¹¹ Gmina Goleniów. Prace mogły być zgłaszane w dwóch grupach: studenci architektury oraz architekci z uprawnieniami. Rozstrzygnięty w czerwcu 2008 r. konkurs wyłonił dwie zwycięskie koncepcje wykonane przez studentów architektury Politechniki Szczecińskiej oraz jedną opracowaną przez arch. Jacka Sudaka (RDZ Architekten Kołobrzeg).

A social, cultural, and economic situation, in which the territory of Western Pomerania found itself after the Second World War still greatly influences the problem of the cultural landscape's identity of this region. Until 1945 Western Pomerania had been an integrated and culturally unique territory, with the landscape dominated by a clearly outlined concept and a consistently protected spatial structure of suburbs formed in the early medieval times¹, as well as numerous grange villages. In the wake of carpet bombing in 1945 45% to 90% of a total number of buildings in the city were destroyed, with the city centers² being most affected. Unfortunately, with the end of the Second World War the Pomeranian cities in many cases lost not only what had indicated their spatial and cultural autonomy – a specific composition of urban space creating "the heart of the city", but also their inhabitants.

As a result of a settlement action conducted on the territory of Western Pomerania the local cities and towns' community was moulded anew from a scratch. The lacking sense of community, security, and stability, the sense of wrong done by the war as well as hatred towards the Germans and in a wider context towards the tradition and culture of the region was not conducive to preservation of the material, and cultural heritage found on the territory of Western Pomerania.

Additionally, the changes in architecture which took place after 1956 had not less tragic consequences than those of the war period, and a post-war devastation. Small towns, according to the opinion of Prof. Janusz Bogdanowski – "at the end of the 50s, XX century, fell a prey to the routine procedures aiming at popularisation of new forms of settlements accompanying all so called planned actions, and (...)

the margin initially created by individual villages and towns' development, faced with the inefficiency of legal acts and services also, as early as in c. 1960, changed into an element transforming the landscape, especially where touched by urbanisation, into all-embracing chaos"³.

Unfortunately for historic urban units, merely a dozen or so out of 74 present in 1945–1950 on the territory of then Szczecin Province were included in a complex reconstruction plan, only few of which turned out to be a success⁴. The realization of a new housing estate on the area of the old city centre in Goleniów could be an example of destroying of the traditional city view and its identity.

Goleniów was located under Magdeburg Law in 1268, and in 1314 it received a new Lübeck law. The city was founded on a near-ellipse plan with a regular network of streets criss-crossing at the right angle. The dominant facilities within the defensive walls were St. Katherine Church and originating from the XVIII century the City Hall⁵.

During the Russian army's offensive, on the 7th March 1945, over 90% of the buildings remaining within the borders of the old city in Goleniów, and in the adjacent area were destroyed. Among totally destroyed objects there were 472 residential buildings (out of over 1000), the city hall together with the whole market square, the train station, the hospital and St. George Church in the Wyk suburbs. The bricks from the demolition of the abovementioned facilities were sent in the post-war period to Warsaw to "re-build the capital".

As a result of the warfare and the later devastation, caused both by looting and careless activities of the first post-war authorities, Goleniów irreversibly lost not only many precious historical monuments. Most of all the degradation affected spatial arrangement of the city centre, typical of the medieval times, which in turn led to the loss of traditional "heart of the city".

Unfortunately, the reconstruction of the Goleniów old city undertaken after the Second World War ruined the chance to reclaim the identity of the city's landscape and its new inhabitants.

The historic buildings preserved within the territory of the city are as follows: badly damaged gothic St. Katherine Church, part of the defensive walls, and few residential buildings of medium importance. In 1960 the construction of a new housing estate began in the old city area designed as a self-sufficient residential unit with all the amenities, and a plot of land reserved for future Municipality headquarters⁶. At subsequent construction stages the following were erected: four-storey residential buildings in the north-east part of the city, located in a comb arrangement with a high ceramic roof; in the south-east part – a detached service centre together with six typical gallery-like, multiple stair-cage, five-storey, flat-roof buildings; the remainder of the area was developed at random, in a way not corresponding to the primal arrangement, into five-storey buildings with multiple stair cages of a point type, and flat roofs⁷.

The introducing into the area of the old city new forms of development, based on common solutions, not adopted in scale, form or arrangement to the existing spatial conditions, led to a total erosion of its original, historic plan. As a result the construction of the multi-family residential complex with its service centers led to the disintegration and degradation of the historically shaped old city area. The incidental arrangement of urban space dominated by typical, if not primitive, buildings as well as a failure to expose in the city's landscape the cube of the rebuilt church, and the preserved sections of the city walls were not conducive to the creation of an atmosphere friendly to both the natives and strangers. The traditional "heart of the city" stopped beating for a long time.

Development of the area adjacent to the so called old city, in the zone of the old Wyk suburbs could become a chance for the inhabitants to create a new life centre. The old Slavic hamlet located outside the city – so called "wik" (lat. *vicus*), existing before the location of the city on the southern bank of the Ina River, was in the later period transformed into the Wyk suburbs, closely related to the river port and involved in inland shipping. In XVIII century a granary⁸ was erected there which is to these days regarded as one of the most characteristic components of the city's landscape. In the Wyk suburbs a lot of boat builders and coopers' workshops were located. In 1873 the army barracks were built here. The spatial arrangement of the suburbs was determined by a street (presently Szczecińska Street) dividing it into

two parts and continuing into the bridge over the Ina River which connects Wyk to the city centre (through the non-existing Szczecin Gate).

In the XIX century a housing estate with many small workshops was established on the western side of the street inhabited by townsmen of average means. On the eastern side of Szczecińska Street a cemetery with spandrel beam St. George Church⁹, and further on a market place and originating from the XIX century a Jewish and Protestant cemetery were located. The suburbs until 1914 had been developing towards the east, where a lot of residential houses were erected creating together with the gardens and cemetery a dense "green" suburbs of Goleniów. The stone-wooden bridge over the Ina River leading from the Wyk suburbs towards the market square was re-constructed as an iron structure in 1925–1926¹⁰.

In February 2008 a competition was opened for a development of the quarter within the streets: Szczecińska and Konopnicka, and the Ina River. The whole territory spread over the northern part of the Wyk suburbs located directly upon the Ina River, in the vicinity of the old city. The area included (in the western part) a spandrel beam granary together with its undeveloped surroundings, located in the neighbourhood of a new shopping and service centre, and (in the eastern part) intended for a detailed development of the area near the river where a cemetery and a church once were. In its character indicated by the competition's organiser¹¹ the concept is to refer to the historic arrangement of the rim development and focus on creating a public space in the form of a new market square – a meeting place for the residents and visitors with both commercial and residential functions.

The implementation of one of the chosen concepts would certainly allow to develop presently forsaken and neglected part of the city and by creating a new, attractive space with which the inhabitants could identify, to call into being a new "heart of the city".

Ednotes

¹ W. Bał, R. Dawidowski, A. Szymski, *Architektura polska lat 1945–1960 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Walkowska Wydawnictwo, Szczecin 2004, p. 19-22.

² The old city area and the city center in Szczecin were destroyed in 70%, and in Koszalin and Kołobrzeg in over 80%.

³ Quotation after: W. Bał, R. Dawidowski, A. Szymski, *Architektura...*, *op.cit.*, p. 103.

⁴ St. Latour, *Revaluation of historic cities in Western Pomerania*, PWN, Warszawa–Poznań 1981, p. 5.

⁵ E. Aberbuch, *Goleniów – wczoraj, dziś, jutro*, UGiM Goleniów, Goleniów 2005, p. 57-59.

⁶ The project's authors (architecture and town-planning): arch. arch. E. Maciejewski, L. Kotowski, E. Ryżewski, R. Cerebież-Tarabicki, *Cityproject Szczecin*.

⁷ „The central point of the western part of the city is a gothic church; the arrangement of the new buildings in spite of its apparent mess is closely related to the perspective opening the view to the tower, walls and roofs of the church”. Quotation after: B. Sekula, *Odbudowa i rozbudowa miast i osiedli Pomorza Zachodniego w latach 1945–1963*, *Przegląd Zachodniopomorski*, z. 3/1965, Instytut Zachodniopomorski, Szczecin, 1965, p. 64.

⁸ The Goleniów granary built with spandrel beams originates from the XVIII century. It is a three-storey facility with a high roof, and an interesting scheme of facade comprising regularly distributed pillars and spandrel beams. Not used at present, in private hands. Comp.: J. Arlet, *Drewniane budownictwo szkieletowe na Pomorzu Zachodnim*, Wyd. Uczelniane PS, Szczecin 2004, p. 129.

⁹ erected in 1722–1925 in place of the first Christian temple on the territory of Goleniów, from the XIII century. Non-existing at present.

¹⁰ E. Aberbuch, *Goleniów...*, *op. cit.*, p. 57.

¹¹ Goleniów Commune. The projects could be submitted in two groups: students and fully licensed architects. The competition was closed in June 2008. Two winners were students of architecture from Szczecin University of Technology and one winning concept was prepared by a professional architect, arch. Jacek Sudak (RDZ Architekten Kołobrzeg).

Bibliografia – Bibliography

- [1] Arlet J., *Drewniane budownictwo szkieletowe na Pomorzu Zachodnim*, Wyd. Uczelniane PS, Szczecin 2004.
- [2] Aberbuch E., *Goleniów – wczoraj, dziś, jutro*, UGiM Goleniów, Goleniów 2005.
- [3] Bał W., Dawidowski R., Szymski A., *Architektura polska lat 1945–1960 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Walkowska Wydawnictwo, Szczecin 2004.
- [4] Latour S., *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, PWN, Warszawa–Poznań 1981.
- [5] Sekuła B., *Odbudowa i rozbudowa miast i osiedli Pomorza Zachodniego w latach 1945–1963*, Przegląd Zachodniopomorski, z. 3/1965, Instytut Zachodniopomorski, Szczecin 1965.

